

En dan vermoord je hem... Over de invloed van grammaticale persoon op identificatie

Sebastiaan Andeweg, Rianne Hendrix, Vera van 't Hoff, Helen de Hoop

Radboud Universiteit Nijmegen

NEERLANDISTIEK.NL 13.01; GEPUBLICEERD: [augustus 2013]

Samenvatting

Bij het lezen van de novelle *Heldere hemel* van Tom Lanoye, het Boekenweekgeschenk van 2012, viel ons een bijzondere passage op in het begin van deel 4. Deze passage is geheel geschreven in de tweede persoon. Omdat de rest van de novelle niet in de tweede persoon is geschreven, rijst de vraag wat het effect is van dit gebruik van de tweede persoon in het verhaal. In dit artikel willen we deze vraag nader onderzoeken.

1. Inleiding¹

Bij het lezen van de novelle *Heldere hemel* van Tom Lanoye, het Boekenweekgeschenk van 2012, viel ons een bijzondere passage op in het begin van deel 4. Deze passage is geheel geschreven in de tweede persoon. Omdat de rest van de novelle niet in de tweede persoon is geschreven, rijst de vraag wat het effect is van dit gebruik van de tweede persoon in het verhaal. In dit artikel willen we deze vraag nader onderzoeken. In paragraaf 2 bespreken we het flexibele gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon in het Nederlands en vergelijken dat in paragraaf 3 met het gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon in een literair werk. In paragraaf 4 doen we verslag van een perceptie-experiment, waarin we de hypothese testen dat lezers zich meer of eerder zullen identificeren met een verteller/hoofdperson in de tweede persoon dan in de eerste persoon. In paragraaf 5 koppelen we de bevindingen terug naar onze ervaring bij het lezen van *Heldere hemel*. De conclusies worden gegeven in paragraaf 6.

2. Flexibel gebruik van het voornaamwoord van de tweede persoon

In het Nederlands – en niet alleen in het Nederlands – is het voornaamwoord van de tweede persoon flexibel inzetbaar. De Hoop en Tarenskeen (2012) laten aan de hand van een corpusstudie zien dat in gesproken Nederlands het voornaamwoord *je* in bijna de helft van de gevallen *niet* verwijst naar de aangesproken persoon. De gevallen waarin *je* niet naar de toehoorder verwijst, worden door De Hoop en Tarenskeen *generiek* genoemd. Taaltypologisch gezien komt dit *generiek* (ook wel *onpersoonlijk* genoemde) gebruikte voornaamwoord van de tweede persoon vrij veel voor (Siewierska 2004: 212), niet alleen in Europese talen (o.a. Engels, Frans, Hongaars, Estisch, Turks, Komi, Abchazisch), maar ook daarbuiten (o.a. Hindi, Kashmiri, Koerdisch, Hebreeuws, Mandarijn, Mauwake, Nkore-Kiga en Tuvuluaans). Volgens Siewierska (2004: 212) is het generieke gebruik van de tweede persoon nergens zo frequent als in het Engels, hoewel wij op basis van de tellingen van De Hoop en Tarenskeen (2012) vermoeden dat het in het Nederlands minstens zo frequent is als in het Engels, zo niet frequenter. Het is ook bekend dat generiek of onpersoonlijk gebruikte voornaamwoorden niet alleen naar mensen in het algemeen kunnen verwijzen, maar vaak ook specifiek gebruikt worden voor een bepaalde groep mensen of zelfs om specifiek naar de spreker zelf te verwijzen (o.a. Hyman 2004, Laberge & Sankoff 1979, Perez & Tobin 2009, van der Auwera e.a., te verschijnen). Dat geldt ook voor het Nederlands (Appel 1993, Bennis e.a. 2004). In de twee voorbeelden hieronder uit het Corpus Gesproken Nederlands verwijst het vetgedrukte voornaamwoord *je* respectievelijk naar de groep

---

¹ We bedanken de deelnemers aan de minorcursus “De syntaxis-semantiek-interface” (2012) voor hun inbreng en commentaar en voor het leveren van talloze voorbeelden uit het dagelijks leven, waarvan we sommige ook verwerkt hebben in dit artikel: voorbeeld (4) is van Noud Maas, (5) is van Lonkeke Oudshoorn, (6) en (7) van Loes Huirne, (8) van Bram Witvliet, (9) van Sam van de Leur, (10) van Gert-Jan Schoenmakers (hij was degene die de bekers opruimde) en (11) en (13) van Tara Struik. Cyril Cleven maakte ons attent op de lezersrecensie van de roman *De elementen* van Harry Mulisch en Jos Muires wees ons op het gebruik van de tweede persoon in het werk van Louis Paul Boon. Petra Hendriks stuurde ons het citaat in (3) en Peter de Swart de link naar het fragment in (12). Verder zijn we de redacteurs en twee reviewers van *Neerlandistiek.nl*, Ad Foolen, Hans Hoeken, Lotte Hogeweg, Sander Lestrade, Pieter Muysken, Kees de Schepper, Sammie Tarenskeen en Thijs Trompenaars erkentelijk voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel en Sander Lestrade in het bijzonder voor zijn hulp met de statistiek.

cursistenbegeleiders waarvan de spreker ook deel uitmaakt en naar de spreker zelf (De Hoop en Tarenskeen 2012):

- (1) Maar ik ben cursistenbegeleidster van de nieuwkomers dus de inburgeraars die een contract met de gemeente hebben en die moet **je** nauwlettend in de gaten houden met presentie en voortgang
- (2) Want **je** zit toch wel 's zo rond te kijken als ze aan 't werk zijn dan denk ik goh 't is eigenlijk wel leuk hè die kinderen zo

Hoewel in (2) *je* naar de spreker zelf verwijst – het is immers onduidelijk of andere mensen ook wel eens zo zitten rond te kijken – is het gebruik van *je* hier toch generiek te noemen. Dit gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon zorgt niet alleen voor een zekere veralgemenisering van de uitspraak, maar het doet ook rechtstreeks een beroep op het inlevingsvermogen van de aangesprokene (Malamud 2012, Tarenskeen 2010).

Hoe flexibel het gebruik van *je* is, blijkt ook uit het onderstaande citaat van Frank de Boer, trainer van Ajax:²

- (3) “Dan ben **je** Mata van Chelsea. Zeg **je** tegen Mata: Mata, nu heb **je** twee keer gespeeld tegen Barcelona, wat heb **je** gedaan? Ik heb verdedigd en ballen blind naar voren geschoten. Maar Mata, **je** bent toch een technische speler?”

Toch zullen de meeste mensen geen moeite hebben met het interpreteren van de verschillende verwijzingen van *je* in dit citaat. Het eerste *je* krijgt een generieke lezing. De toehoorder of lezer wordt uitgenodigd zich te verplaatsen in Mata; *je* verwijst hier naar Mata. Het tweede *je* krijgt ook een generieke lezing, maar nu verwijst *je* niet naar Mata, maar naar iemand (hypothetisch Frank de Boer of de toehoorder/lezer) die iets tegen Mata zegt. De drie voorkomens van *je* in de rest van het citaat verwijzen deiktisch, d.w.z. naar de (hypothetische) toehoorder van de uiting, Mata.

Het volgende voorbeeld laat ook zien dat generiek *je* naar een specifieke derde persoon kan verwijzen, net als in de eerste zin in het citaat hierboven. In (4) zijn twee vrienden met elkaar in gesprek over een andere, niet bij het gesprek aanwezige, vriend, Daan. Het gaat erover dat Daan een festival had afgezegd omdat hij wilde leren voor hertentamens. Nu bleek achteraf dat hij voor al zijn hertentamens onvoldoendes had gehaald. Omdat dit bij Daan een terugkerend patroon is, zegt een van de vrienden tegen de ander (N.B. Daan is dus niet aanwezig bij het gesprek):

- (4) “Dat is toch dom, **je** bent Daan, dan houd **je** daar toch rekening mee.”

Een groep tweedejaarsstudenten Taalwetenschap ging naar de Apenheul en was met voedertijd bij de dwergapen. De verzorgster sprak door de microfoon en legde uit waarom de apen geen dode maar levende insecten krijgen:

Sebastiaan Andeweg, Rianne Hendrix, Vera van 't Hoff, Helen de Hoop – En dan vermoord je hem... Over de invloed van grammaticale persoon op identificatie

- (5) “**Je** weet anders niet waarom ze dood zijn gegaan en anders krijg **je** misschien buikpijn. Dus **je** kunt de insecten dan beter levend eten.”

Het is duidelijk dat het generieke *je* hier niet naar de verzorgster zelf en ook niet naar de toeschouwers verwijst. Het verwijst naar de groep dwergapen. Door het gebruik van *je* wordt het publiek uitgenodigd zich in de dwergapen te verplaatsen.

In andere gevallen, zoals in (1) hierboven, maakt de spreker zelf deel uit van de groep waarnaar met *je* verwezen wordt. In het volgende fragment uit het programma *Buitenhof* gaat het gesprek met CDA-voorzitter Ruth Peetoom over het einde aan de samenwerking met de PVV. In de laatste zin van Peetoom verwijst *jezelf* naar een hele partij, het CDA:

- (6) Hagens: “Bent u ook opgelucht?”
Peetoom: “Er is bij de hele partij wel sprake van opluchting. En dat is over de volle breedte.”
Hagens: “Bij u dus ook?”
Peetoom: “Ja, bij mij ook. En dat is ook omdat nu de mogelijkheid is om te laten zien waar we zelf voor staan. En dat is in de samenwerking van de afgelopen periode, met een gedoogpartner die zo anders is dan **jezelf**, is dat moeilijk.”

Als een voornaamwoord van de tweede persoon een niet-deiktische lezing kan krijgen, waarin *je* verwijst naar een specifieke derde persoon of naar een groep mensen waar ook de spreker deel van uitmaakt, dan is het niet zo verwonderlijk dat *je* ook specifiek naar de spreker kan verwijzen. De volgende voorbeelden van sms en Facebook laten dit zien:

- (7) “Dat **je** zo gaar bent dat **je** met je sokken in de douche stapt.”
(8) “En dan zak **je** voor je rijexamen. Ach ja, volgende keer beter.”
(9) “Ben ik al 45 minuten op werk, kom **je** erachter dat **je** vandaag vrij bent.”

In voorbeeld (9) zien we binnen de zin de switch van *ik* naar *je* om te verwijzen naar de spreker. Een ander voorbeeld uit het dagelijks leven is het volgende. Iemand ziet enkele plastic bekertjes onder zijn tap in de bar liggen en ruimt ze op. Zijn collega zegt:

- (10) “**Je** ziet ze al de hele dag liggen en **je** bent de eerste die ze opruimt.”

Hier is het eerste gebruik van *je* generiek (de collega verwijst naar zichzelf), terwijl het tweede gebruik deiktisch is (de collega verwijst naar de toehoorder). Natuurlijk kan dit flexibele gebruik van *je* wel eens tot miscommunicatie leiden, al gebeurt dat voor zover wij hebben kunnen nagaan, niet vaak. Een voorbeeld van miscommunicatie is te vinden in het gesprekje hieronder, waarin de sprekers refereren aan het feit dat ze vorig jaar verdwaald waren, toen ze naar een festival gingen:

---

² <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2698/Sport/article/detail/3247985/2012/04/28/De-Boer-Chelsea-Verschrikkelijk.dhtml>

(11) Spreker 1: “Het is best wel lang rijden naar dat festival.”

Spreker 2: “Ja, als **je** verdwaalt duurt het lang voordat **je** er bent ja.”

Spreker 1: “Ik? Ik verdwaalde niet! Dat lag aan de TomTom!”

Spreker 2: “Ik bedoelde niet jou persoonlijk, ik bedoelde dat in het algemeen.”

Spreker 1: “Oh.”

In bovenstaand fragment wordt een generiek gebruikt *je* geïnterpreteerd als deiktisch. De Hoop en Tarenskeen (2012) bespreken een soortgelijk fragment. In dit fragment wordt de Nederlandse voetballer Ibrahim Afellay geïnterviewd na de wedstrijd tegen Denemarken in juni 2012. De Nederlanders verloren de wedstrijd enigszins tegen de verhouding in en de verslaggever vraagt zich af wat er fout ging. Hier dreigt mogelijke miscommunicatie doordat het generiek bedoelde *je* in de vraag opgevat kan worden als deiktisch *je*. Dus verbetert de spreker zichzelf en maakt de generieke lezing expliciet:³

(12) “Doe **je** dan iets fout? Jij niet, maar – in ieder geval jij niet alleen – maar doet het Nederlandse team dan iets fout?”

Uiteraard kan het omgekeerde ook voorkomen. In (13) kan *je* in eerste instantie generiek opgevat worden, maar door de toevoeging “ja ik bedoel jou!” wordt duidelijk gemaakt dat de schrijver een deiktische lezing beoogt:

(13) “Maar alles bij elkaar was het een geweldige ervaring die je (ja ik bedoel jou!) eigenlijk niet had mogen missen! Jack White is een genie :D”

De Hoop en Tarenskeen (2012) maken in hun corpusstudie geen verdere onderverdeling in de verschillende verwijzingen die mogelijk zijn bij een generiek gebruikt voornaamwoord van de tweede persoon. Ze onderscheiden alleen de *deiktische* lezing van *je*, waarbij *je* ondubbelzinnig naar de toehoorder verwijst, en de *generieke* lezing van *je*, die wellicht het best gekarakteriseerd kan worden als ‘niet-deiktisch’. Deze generieke of niet-deiktische lezing omvat verwijzingen naar mensen in het algemeen, naar een bepaalde groep mensen, naar een bepaalde derde persoon, en tenslotte ook, verwijzing naar de spreker zelf. De Hoop en Tarenskeen (2012) laten zien dat context een grote rol speelt in de desambiguering van *je*. Zo blijkt in declaratieve zinnen slechts een derde van de voorkomens van *je* een deiktische lezing te krijgen en maar liefst twee derde een generieke lezing. In vragen daarentegen is slechts twaalf procent van de lezingen generiek en achtentachtig procent deiktisch.

In de literatuur is vaak opgemerkt dat een niet-deiktische lezing van een voornaamwoord van de tweede persoon toch zijn functie om de toehoorder direct aan te spreken behoudt. Daarmee lijkt een voornaamwoord van de tweede persoon bij uitstek geschikt om empathie bij de toehoorder op te wekken (zie o.a. Malamud 2012). De Hoop en Tarenskeen (2012) gebruiken Wechsers (2010) theorie

---

³ <http://nos.nl/ek2012/video/382077-afellay-zoveel-kansen-gemist.html>

van *zelftoeschrijving* om dit effect te verklaren.⁴ Volgens Wechsler (2010) houdt de interpretatie van een voornaamwoord van de tweede persoon in dat de aangesprokene dit voornaamwoord op zichzelf betreft. Als dat mechanisme automatisch plaatsvindt, ook wanneer het voornaamwoord een niet-deiktische, generieke lezing krijgt, dan verklaart dat mogelijk waarom mensen zich letterlijk eerder aangesproken voelen door een verhaal in de tweede persoon dan door een verhaal in de eerste of derde persoon.

3. Literair gebruik van de tweede persoon

In een literair werk ligt een deiktische lezing van een voornaamwoord van de tweede persoon niet voor de hand, tenzij ingebed in een context van directe rede. De aangesprokene of 'toehoorder' van een literair werk is de lezer, maar er is geen interactie tussen de 'spreker', de verteller, en de 'toehoorder', de lezer, mogelijk. Een verteller kan de lezer(s) met het gebruik van een tweede persoon wel aanspreken, maar dat gebeurt niet vaak (meer) en meestal gaat het gepaard met een expliciete of impliciete verwijzing naar de lezer of naar het proces van lezen. Twee voorbeelden illustreren dit, uit respectievelijk *Lolita* (1955) van Vladimir Nabokov en uit *Specht en zoon* (2004) van Willem Jan Otten:

(14) My very photogenic mother died in a freak accident (picnic, lightning) when I was three, and, save for a pocket of warmth in the darkest past, nothing of her subsists within the hollows and dells of memory, over which, if **you** can still stand my style (I am writing under observation), the sun of my infancy had set (...)

(15) Ik vertel dit nu al, anders sluit **u** zodra **u** begrijpt wie ik ben dit boek, want **u** denkt vast en zeker: wat maakt die van zijn leven nu helemaal mee?

In (14) en (15) verwijzen de voornaamwoorden van de tweede persoon *you* en *u* rechtstreeks naar de lezer, zoals blijkt uit de context.

Dancygier (2012) bespreekt enkele voorbeelden van verhalen in de tweede persoon, waarin de tweede persoon naar een specifieke lezer verwijst, die tevens een personage is in het boek. Ze bespreekt echter niet "the narrative use of *you* which is very similar to the colloquial discourse usage – the generic *you*, as found in suggestions, how-to descriptions and other contexts where a general pattern of behavior is being described. Because this generic form is not specific to narratives, I will not discuss it any further" (Dancygier 2012: 79). Dancygier (2012) heeft gelijk als ze zegt dat de generiek gebruikte tweede persoon heel gebruikelijk is in gesproken taal, maar we hebben in de vorige paragraaf ook gezien dat zo'n generiek gebruikte tweede persoon niet alleen een algemeen generieke verwijzing heeft, maar ook vrij specifiek kan verwijzen naar een derde persoon of naar de spreker zelf. Dat maakt het interessant om in literatuur te kijken naar het gebruik van de tweede persoon om te verwijzen naar een personage of naar de verteller, ook als het gaat om een personage in de derde persoon of een verteller in de eerste persoon.

---

⁴ De Hoop en Tarenskeen volgen hiermee een idee aan de hand gedaan door Thijs Trompenaars.

De eerste twee zinnen van de roman *Dit is van mij* (2009) van Saskia De Coster maken dit duidelijk (de Hoop en Hogeweg, in prep.):

(16) Geen reden is de beste reden om **je** op sleeptouw te laten nemen. Om zomaar te ontwaken op **je** rug naast een kamermeisje, warm gestreeld door de zon.

De eerste zin van het boek kan nog gelezen worden als een generieke uitspraak waarin *je* naar mensen in het algemeen verwijst, onder wie zich uiteraard ook de lezers bevinden. Maar dat wordt problematisch in de tweede zin, omdat weinig lezers de ervaring zullen hebben wakker te worden naast een kamermeisje. Hier blijkt *je* al snel naar de verteller en hoofdpersoon van het boek te verwijzen, Jacob. Deze Jacob is een *ik*-figuur in de roman, maar net zoals we in de vorige paragraaf gezien hebben dat sprekers ook generiek *je* kunnen gebruiken in contexten waarin het duidelijk is dat ze zichzelf bedoelen, kan een eerstpersoonsverteller in een verhaal dat ook. Hieronder nog een voorbeeld daarvan uit dezelfde roman, waarin het duidelijk is dat de verteller uit zijn eigen ervaring put:

(17) Wanneer **je** vroeger met Bob op pad ging, wist **je** dat de nacht lang zou zijn en de gevaren ontelbaar.

Ook hier treedt, net als in gesproken taal, het effect op dat door het gebruik van het generieke *je* de gebeurtenis veralgemeniseerd wordt en de lezer daarmee 'aangesproken' en uitgenodigd wordt om zich in het verhaal in te leven. Als de lezer vroeger met Bob op pad was gegaan, had ook hij geweten dat de nacht lang zou zijn en de gevaren ontelbaar. Ook in onderstaande voorbeelden wordt dit effect bereikt door het gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon om naar de verteller/hoofdpersoon te verwijzen. Het voorbeeld in (18) is uit *Lolita*:

(18) Patting her bronze-brown bun, she led me into the parlor and we talked for a minute about the McCoo fire and the privilege of living in Ramsdale. Her very wide-set sea-green eyes had a funny way of traveling all over **you**, carefully avoiding **your** own eyes.

In (18) wordt een gebeurtenis beschreven vanuit het perspectief van de verteller/hoofdpersoon: hij ervoer zelf dat haar ogen over hem heen dwaalden, maar gebruikt generiek *you* om aan te geven dat iedereen op dezelfde manier door haar bekeken zou zijn (wat overigens niet waarschijnlijk is, want later in het verhaal komen we erachter dat zij hem heel aantrekkelijk vindt). Het voorbeeld in (19) is uit *Zomer te Ter-Muren* (1956) van Louis Paul Boon.

(19) Nog zit johan brams daar naast **uw** kachel, slurpt hij **uw** koffiepot leeg en rookt hij al **uw** sigaretten op. En **ge** zegt hem: het is vanzelfsprekend gemakkelijker, johan brams, als **ge** in dienst staat van het een of ander, een grote bank of een verzekeringsmaatschappij... maar gelijk **ge** nu leeft zijt **ge** toch veel vrijer. Hou op, zegt johan brams... want die vrijheid, dat is romantische onzin (...)

In de romans *De Kapellekensbaan* (1953) en *Zomer te Ter-Muren* (1956) van Louis Paul Boon verwijst de verteller vrijwel consequent met een voornaamwoord van de tweede persoon naar zichzelf. Dit is te zien in de voorkomens van *uw* en het eerste voorkomen van *ge* in het fragment. Vervolgens wordt in (19) generiek *ge* gebruikt, dat verwijst naar mensen in het algemeen (*als ge in dienst staat van...*) en tenslotte wordt *ge* deiktisch gebruikt in een context van directe rede waarin Johan Brams de aangesprokene is (*gelijk ge nu leeft zijt ge toch veel vrijer*).

Er zijn maar weinig romans of verhalen compleet geschreven in de *jij*-vorm, maar romans en verhalen met een wisselend perspectief waarbij delen of fragmenten in de tweede persoon geschreven zijn, komen veel vaker voor (zie o.a. Fludernik 1994, Schofield 1998). Blok (1970) bespreekt de *jij*-vorm in verhalen en noemt het verkleinen van de afstand tussen verteller en verhaalpersonage als een van de mogelijke consequenties van dit gebruik, waarmee de emotionele betrokkenheid tussen verteller en personage vergroot wordt. Tegelijkertijd hebben we opgemerkt dat door het gebruik van de tweede persoon de lezer aangesproken wordt, net zoals in een gesproken context de toehoorder aangesproken wordt, zelfs al verwijst *je* niet naar de toehoorder/lezer (zie de Hoop en Tarenskeen 2012). Op het moment dat een verteller in een roman een voornaamwoord van de tweede persoon gebruikt, slaat hij daarmee als het ware een brug naar de lezer. Het effect kan zijn dat de lezer zich meer of beter of eerder inleeft in de situatie die de verteller beschrijft (“als jij dit personage was...”). Dit hoeft niet altijd gewaardeerd te worden. Eén voorbeeld van een geheel in de tweede persoon geschreven roman is *De elementen* van Harry Mulisch en op een internetpagina met gebruikersrecensies zegt iemand over deze roman: “Ik vond de vorm van het verhaal onaangenaam: als lezer word **je** steeds aangesproken om **je** voor te stellen hoe **je** leven, en dat van de hoofdpersoon, zou kunnen zijn.”⁵ Maar zelfs als je het onaangenaam vindt, is het blijkbaar een automatisme waar je niet aan ontkomt. Meer dan een voornaamwoord van de eerste of derde persoon, zorgt een voornaamwoord van de tweede persoon ervoor dat je de gebeurtenissen op jezelf betreft volgens het mechanisme van *zelftoeschrijving* (De Hoop & Tarenskeen 2012, Wechsler 2010). Ryan (2001: 138) omschrijft dit treffend: “Despite their different references, all of these uses [of second person pronouns] play on our instinctive reaction to think *me* when we hear *you*, and to feel personally concerned by the textual utterance.” Ryan (2001: 138) koppelt dit aan het begrip *identificatie*: “Even when it refers to a well-individuated character in the textual world, the pronoun *you* retains the power to hook the attention of the reader and to force at least a temporary identification with the implied reference.” Via identificatie kan de lezer worden meegenomen of ondergedompeld in het verhaal. Ryan zegt dat het voornaamwoord van de tweede persoon dit proces van identificatie en daarmee van onderdompeling onmiddellijk in gang zet. Ze zegt echter ook dat dit effect slechts van korte duur is en dat na een tijdje het lezen van een roman in de tweede persoon niet anders zal zijn dan het lezen van een roman in de derde of in de eerste persoon. Dit suggereert dat het proces van identificatie met een personage sneller in gang wordt gezet door het gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon dan van de eerste of derde persoon, maar als de identificatie met een personage eenmaal heeft plaatsgevonden en de lezer is ondergedompeld in het verhaal, dan maakt het niet meer uit met welk voornaamwoord er naar het betreffende personage

---

⁵ Zie: http://www.bol.com/nl/p/nederlandse-boeken/de-elementen/1001004001648700/index.html#product_judgement)

verwezen wordt. In deze studie richten we ons op dit kortetermijneffect van het gebruik van een tweede persoon. In de volgende paragraaf doen we verslag van een experiment waarmee we onderzocht hebben of lezers van een kort verhaal geschreven in de tweede persoon zich meer identificeren met de hoofdpersoon dan lezers van datzelfde verhaal geschreven in de eerste persoon.

4. Perspectief, persoon en identificatie: een experiment

In de literatuur wordt het proces dat lezers zich door een verhaal laten 'meenemen' naar een narratieve wereld onder andere toegeschreven aan de mate van identificatie met een verhaalpersonage (zie o.a. Hoeken 2009). Empirisch onderzoek heeft laten zien dat de mate van identificatie met een personage afhangt van het perspectief van waaruit het verhaal verteld wordt (zie De Graaf 2010). De Graaf e.a. (2012) onderzochten experimenteel het verband tussen perspectief en attitude. Ze lieten proefpersonen een verhaal lezen en vonden dat de lezers zich meer identificeerden met het personage vanuit wiens perspectief het verhaal geschreven was. Dit bleek van invloed te zijn op hun attitude en daarmee op de overtuigingskracht van het verhaal. Voor de manipulatie van het perspectief werden niet alleen de gedachten verwoord van het personage vanuit wiens perspectief de gebeurtenissen waargenomen werden, maar bovendien werd voor dit personage een voornaamwoord van de eerste persoon gebruikt. Het idee is dat het gebruik van een eerste persoon identificatie met het betreffende personage vergemakkelijkt (zie Sanders en Redeker 1996). De Graaf e.a. (2012) waren niet zozeer geïnteresseerd in het 'kale' effect van grammaticale persoon op de mate van identificatie met een personage in een verhaal. Zij gebruikten het verschil tussen eerste en derde persoon als een van de middelen om een verschil in perspectief te bewerkstelligen. Wij zijn juist wel geïnteresseerd in het kale effect van het gebruik van grammaticale persoon en dan in het bijzonder van de tweede persoon, omdat we vermoeden dat identificatie nog sterker is bij een tweede dan bij een eerste persoon. We hebben een experiment opgezet en uitgevoerd om dit verschil tussen eerste en tweede persoon bij het lezen van een verhaal te onderzoeken.

4.1 Methode

Speciaal voor dit experiment werd een kort verhaal geschreven (zie voor de twee versies van het verhaal de bijlagen).⁶ Er werden twee versies van het verhaal geschreven, een in de eerste en een in de tweede persoon.⁷ Het verhaal stond op één kant van een A4'tje; aan de andere kant stond een korte vragenlijst. Het experiment werd afgenomen in het college Van Woord tot Zin (2012) van de Radboud Universiteit Nijmegen, een eerstejaarscollege syntaxis. In totaal deden 37 proefpersonen (27 vrouwen en 10 mannen) mee aan het experiment, in leeftijd variërend van 18 tot 28 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 20,7 jaar. Alle proefpersonen waren Nederlandstalige bachelorstudenten Taalwetenschap of Romaanse Talen en Culturen aan de Radboud Universiteit Nijmegen. De twee versies van het verhaal werden om en om uitgedeeld, om er zeker van te zijn dat beide versies ongeveer even vaak zouden

⁶ Sebastiaan Andeweg, een van de coauteurs van dit artikel, schrijft verhalen en is ook de schrijver van dit verhaal. Sebastiaan werd in 2012 tweede in de Opium Verhalenwedstrijd en won prijzen bij de grootste jongerenschrijfwedstrijd WriteNow.

⁷ Bij het omzetten van de eerste-persoonsversie naar de tweede-persoonsversie is helaas één voornaamwoord van de eerste persoon blijven staan. De zin *We zijn eruit gezet* had in de *jij*-versie veranderd moeten worden in *Jullie zijn eruit gezet*.

worden afgenomen. Van de ingevulde vragenlijsten hebben achttien proefpersonen onder wie vijf mannen de *ik*-versie van de tekst gelezen en negentien proefpersonen onder wie vijf mannen de *je*-versie. De proefpersonen kregen een van de twee versies van het verhaal voor zich. Doordat de twee versies om en om van dezelfde stapel werden uitgedeeld, waren de proefpersonen zich er niet van bewust dat er twee versies waren.⁸ Ze kregen de instructie om het verhaal op de voorzijde van het blad eerst helemaal te lezen en pas daarna het blad om te draaien om de vragenlijst op de achterzijde in te vullen. Ze hadden dus de vragen nog niet gezien toen ze het verhaal lazen, en ze mochten, als ze het blad eenmaal hadden omgedraaid om de vragenlijst in te vullen, het blad niet opnieuw omdraaien om het verhaal nog eens terug te lezen. We drukten hun op het hart om niet terug te kijken, niet met elkaar te praten tijdens het experiment en om de vragen individueel te beantwoorden. Het experiment duurde ongeveer tien minuten.

Aan het einde van het korte verhaal doet de hoofdpersoon iets misdadigs: hij duwt een jongen onder de trein. Wij verwachtten dat weinig proefpersonen zich los van het verhaal met een dergelijke hoofdpersoon zouden kunnen identificeren en ook dat ze weinig sympathie voor hem zouden kunnen opbrengen. Drie vragen na afloop van het verhaal hadden betrekking op identificatie met de hoofdpersoon en drie andere op sympathie voor de hoofdpersoon. De zevende vroeg de proefpersonen of zij hetzelfde zouden hebben gedaan in de gegeven situatie. De opzet van de lijst en de formulering van de vragen is gebaseerd op het onderzoek van De Graaf (2010). De proefpersonen moesten de zeven vragen scoren op een vijfpuntschaal, waarbij 1 voor *oneens* en 5 voor *eens* stond.

De zeven stellingen die de proefpersonen moesten beoordelen, luiden als volgt:

1. In mijn verbeelding was het alsof ik de hoofdpersoon was.
2. Ik verplaatste mij in de positie van de hoofdpersoon.
3. Ik voelde mee met de hoofdpersoon.
4. De hoofdpersoon vind ik sympathiek.
5. Ik voelde empathie voor de hoofdpersoon.
6. Ik had het gevoel dat ik doormaakte wat de hoofdpersoon doormaakte.
7. In die situatie zou ik hetzelfde doen.

De vragen 1, 2 en 6 waren bedoeld om de mate van identificatie met de hoofdpersoon te meten: volgens deze stellingen verbeelde de lezer zich de hoofdpersoon te zijn, verplaatste zich in de hoofdpersoon en had het gevoel door de maken wat de hoofdpersoon doormaakte. De vragen 3, 4 en 5 hadden betrekking op de mate van sympathie voor de hoofdpersoon: volgens deze stellingen voelde de lezer mee met de hoofdpersoon, voelde empathie voor de hoofdpersoon en vond de hoofdpersoon sympathiek. Vraag 7 stond los van de andere vragen. Deze vraag mat in hoeverre de proefpersonen in de gegeven situatie hetzelfde zouden hebben gedaan als de hoofdpersoon. Onze verwachting was dat

---

⁸ Dit hebben we achteraf nagevraagd bij de proefpersonen, toen we een aantal weken later in het college Van Woord tot Zin het experiment en de resultaten besproken hebben.

de proefpersonen, los van identificatie en sympathie, zouden aangeven dat ze niet hetzelfde zouden doen in een vergelijkbare situatie.

4.2 Resultaten

Tabel 1 laat de gemiddeldes en standaarddeviaties per vraag zien:⁹

Vraag	Gemiddelde score	Standaarddeviatie
1. In mijn verbeelding was het alsof ik de hoofdpersoon was	2,65	1,27
2. Ik verplaatste mij in de positie van de hoofdpersoon	3,41	1,17
3. Ik voelde mee met de hoofdpersoon	3,05	1,25
4. De hoofdpersoon vind ik sympathiek	2	0,94
5. Ik voelde empathie voor de hoofdpersoon	2,54	1,07
6. Ik had het gevoel dat ik doormaakte wat de hoofdpersoon doormaakte	2,51	1,26
7. In die situatie zou ik hetzelfde doen	1,08	0,36

Tabel 1: Gemiddelde scores op een schaal van 1 tot 5 voor de zeven vragen (1 = oneens; 5 = eens)

De vragen 1, 2 en 6 konden worden samengenomen onder de noemer Identificatie (Cronbachs $\alpha = 0,84$) en de vragen 3,4 en 5 onder de noemer Sympathie (Cronbachs $\alpha = 0,75$). We voerden Welchs t-test uit (one-tailed) om de antwoorden van de twee versies met elkaar te vergelijken. Tabel 2 geeft de statistische waarden en de gemiddelde scores voor de factoren weer, waarbij 1 oneens is en 5 eens:

Vraag	Je-variant	Ik-variant	Vershil	t-test
Identificatie (vragen 1, 2, 6)	3,24	2,44	0,80	$p = \mathbf{0,02}$ (t= 0,74, df=32,96)
Sympathie (vragen 3, 4, 5)	2,64	2,42	0,2	$p = 0,47$ (t=2,41, df=34,82)
Situatie (vraag 7)	1,05	1,11	-0,06	$p = 0,64$ (t=-0,48, df =24,33)

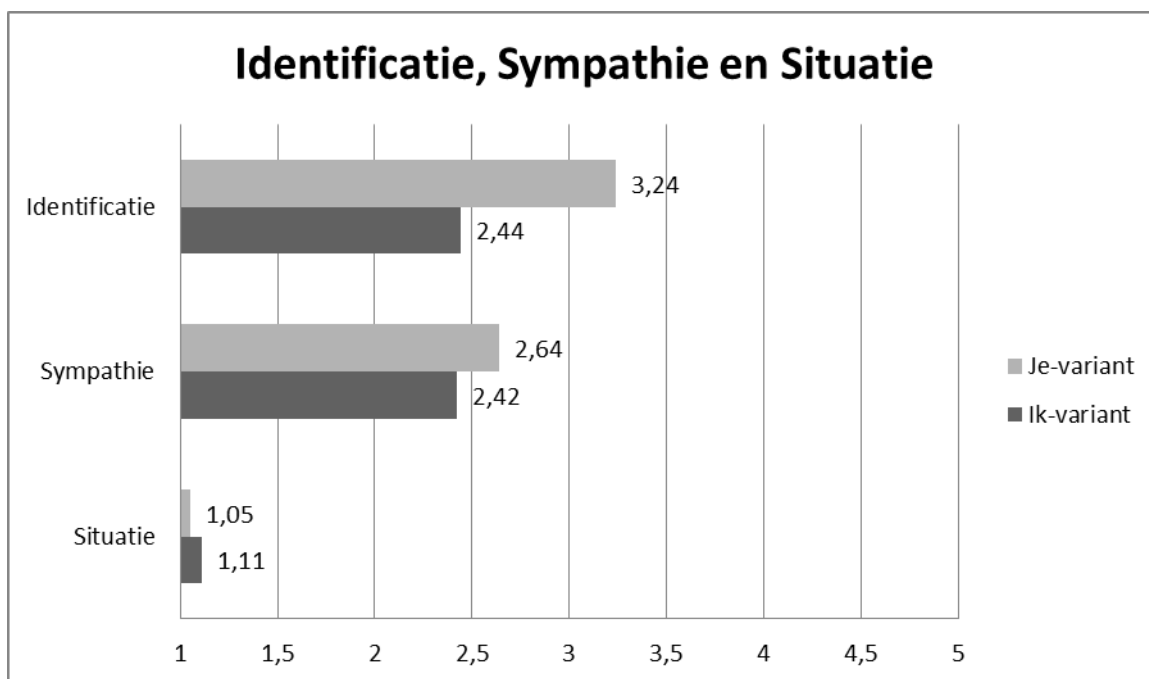
Tabel 2: Gemiddelde scores en statistische waarden voor de factoren Identificatie, Sympathie en Situatie

Tabel 1 laat zien dat er alleen een significant verschil was tussen de *je*- en de *ik*-versie met betrekking tot de mate van identificatie met de hoofdpersoon. De significante p-waarde is vetgedrukt en onderstreept. De identificatie met de hoofdpersoon werd significant hoger beoordeeld door de

⁹ Zoals gebruikelijk behandelen wij de ordinale waarden op onze waarderingsschaal als integers en rapporteren wij gemiddelden en standaarddeviaties. Voor deze en andere berekeningen is R 2.15.1 gebruikt.

proefpersonen die de *je*-variant van het verhaal gelezen hadden. De proefpersonen die de *je*-variant gelezen hadden, identificeerden zich dus significant meer met de verteller/hoofdpersoon van het verhaal dan de proefpersonen die de *ik*-variant hadden gelezen, maar ze voelden niet meer sympathie voor de hoofdpersoon.

Om de resultaten inzichtelijker te maken hebben we ze ook in een grafiek gezet:

Grafiek 1: Gemiddelde scores voor Identificatie, Sympathie en Situatie op een schaal van 1 (oneens) tot 5 (eens)

Zoals hierboven vermeld, zijn de verschillen tussen de versies van het verhaal in de eerste en tweede persoon alleen voor de factor Identificatie (vragen 1, 2 en 6) significant.

4.3 Discussie

Uit de resultaten van het experiment blijkt dat de lezers van het verhaal in de tweede persoon zich inderdaad meer identificeren met de verteller/hoofdpersoon dan de lezers van het verhaal in de eerste persoon: ze verbeelden zich meer dat ze de hoofdpersoon zijn en ze hebben meer het gevoel dat ze doormaken wat de hoofdpersoon doormaakt. Hiermee wordt onze hypothese bevestigd. Omdat de twee versies van het verhaal alleen maar verschillen met betrekking tot de grammaticale persoon waarin ze geschreven zijn, kunnen we concluderen dat lezers zich meer of gemakkelijker identificeren met het personage in de tweede persoon dan in de eerste persoon. Verder hebben we geen invloed gevonden van grammaticale persoon op de mate van sympathie die proefpersonen voor de hoofdpersoon van het verhaal voelen. De hoofdpersoon wordt in beide versies maar matig sympathiek gevonden. Ook weten de proefpersonen zeker dat zij in zijn situatie niet hetzelfde zouden doen. De proefpersonen

identificeren zich meer met de hoofdpersoon in de tweede persoon dan in de eerste persoon, maar dat hoeft dus niet te betekenen dat ze de hoofdpersoon in de tweede persoon sympathieker vinden dan in de eerste persoon. Hoewel we dat niet gevonden hebben, zou het zo kunnen zijn dat een zekere mate van sympathie voor een personage een voorwaarde is voor het proces van identificatie, of dat, andersom, identificatie met een personage leidt tot een zekere mate van sympathie voor het betreffende personage. Als lezers zich – al dan niet gemanipuleerd – identificeren met een bepaald verhaalpersonage in een verhaal, is het dan ook zo dat zij sympathie gaan koesteren voor deze persoon? Hoeken (2009) merkt op: “(...) narratief engagement gaat gepaard met het zich identificeren – of op zijn minst: sympathiseren – met bepaalde personages in het verhaal.” Dat suggereert dat sympathiseren met een personage inderdaad een voorwaarde is voor identificatie. Volgens ons hoeft dat echter niet het geval te zijn. Lezers kunnen ook – tegen wil en dank – meegesleept worden in een verhaal en er niet aan ontkomen zich te identificeren met een karakter dat ze in het geheel niet sympathiek vinden (denk maar eens aan Nabokovs *Lolita*).

5. Identificatie met Vera in *Heldere hemel*

Zoals in de introductie al aangekondigd, willen we in deze paragraaf onze bevindingen relateren aan onze ervaring bij het lezen van *Heldere hemel* (2012) van Tom Lanoye. De novelle begint met een ‘Proloogje’ waarbij de hoofdpersoon van de novelle, Vera, een telefoongesprek voert met Walter. De delen 1 t/m 7 die volgen, zijn telkens geschreven vanuit het perspectief van een ander personage in het verhaal, maar Vera keert een aantal keren terug, zoals hieronder te zien is. Zij is duidelijk de hoofdpersoon van het verhaal.

- Proloogje: Vera
- deel 1: Andrej, de piloot van de MiG-23
- deel 2: Vera
- deel 3: Chief of Staff Clark Rogers
- deel 4: Vera [*dit deel bevat een passage in de tweede persoon*]
- deel 5: Robert Delmotte, adjunct-hoofdredacteur
- deel 6: Vera
- deel 7: Peter, zoon van Vera en Walter

Het ‘Proloogje’ is geschreven in de eerste persoon, tussen aanhalingstekens. Vera is daar zelf aan het woord, in een nachtelijk telefoongesprek met haar man, Walter. Later blijkt dat Walter haar in dat gesprek vertelt dat hij een jongere vriendin heeft, die Carla heet. Aan het eind van het boek staat Vera op het punt om, naast de weggelopen Walter, ook haar zoon en het huis waarin ze jarenlang samen geleefd hebben te verliezen door een neerstortende MiG-23. De zeven verschillende delen met de wisselende personages zijn grotendeels geschreven in de derde persoon. Zoals hierboven al vermeld, is er echter één lange passage in deel 4 die is geschreven in de tweede persoon. De tweede persoon verwijst hier niet naar de lezer of naar een aangesproken persoon in het boek, maar naar Vera, de hoofdpersoon van het boek.

Deel 4 begint gewoon in de derde persoon, als volgt: “Vera begreep zelf niet waarom ze dit loensende meisje met de gezwollen lippen toegang had verleend...” (*Heldere hemel*, p.47). Maar al in de tweede alinea wordt geschicht naar de tweede persoon, zoals hieronder te zien is, in het eerste stuk van de bewuste passage:

Maar tja – wat doet een mens? Als er in de prille ochtend een kind in je deuropening staat te huiveren, niet veel ouder dan je zoon? Met een tranerige oogopslag en een beverige stem? En met de smeekbede om, al was het maar voor vijf minuutjes, te luisteren naar haar excuses en háár kant van het verhaal? Je laat haar binnen. In een ijzige stilte, maar je laat haar binnen. Je bent geen onmens. En je koestert de schamele hoop dat ze niet alleen haar verhaal meebrengt, maar tevens een verlossend woord. Dat zij, ‘Carla’, maar een bevestiging is van Walter, dat ze dat allebei hebben ingezien en dat ‘Carla’ na dit gesprek voor altijd uit je leven zal verdwijnen.

Maar zodra de deur achter de rug van het meisje in het nieuwe slot valt, en zodra je, achter haar aan lopend, merkt hoe langbenig en volmaakt geproportioneerd ze is, en hoe nieuwsgierig ze jouw huis betreedt – om zich heen blikkend, je privacy schendend, je leed opmetend met haar twintigjarige ogen – weet je genoeg.

Dat verlossende woord zit er niet in.

*Je loodst haar snel naar het salon, vóór ze ook de keuken en de badkamer gaat keuren, en wie weet zelfs de garage. Dat kind blijft maar om zich heen kijken, met haar mond wijd open. (*Heldere hemel*, p. 47-48)*

Het gebruik van de tweede persoon heeft hier volgens ons het effect dat de lezer zich eerder of gemakkelijker identificeert met de hoofdpersoon, Vera. Dat leidt niet noodzakelijkerwijs tot meer sympathie voor Vera, maar het zorgt er wel voor dat de lezer meer door het verhaal wordt meegenomen en zich verplaatst in Vera's situatie en gedachten. De afstand tussen Vera en de lezer wordt erdoor verkleind. Hieronder ter illustratie daarvan nog een fragmentje, een eindje verderop in dezelfde passage:

De ijzige stilte duurt voort. Het meisje, op haar bruggenhoofd, bijt op haar onderlip en kijkt je aan, het gezichtje schuin, de logge whiskytumbler balancerend in haar frêle hand. Het is duidelijk niet de eerste keer dat zij dure whisky drinkt.

*Jij vertrekt geen spier. Je straalt champere afwachting uit, op het hautaine af. Maar je vergeet wel te drinken van het glaasje water dat je met je beide handen vasthoudt in je schoot – je handen om het glas gevouwen, als voor een seculier gebed. Je zit er overigens ongemakkelijk bij, met kaarsrechte rug op een stoel zonder kussen. Het lage salontafeltje staat goddank als een demarcatielijn tussen jullie beiden in. (*Heldere hemel*, p.49)*

Het boek *Heldere hemel* is grotendeels geschreven in de derde persoon, zoals hierboven al uiteen is gezet. Hoewel er in elk deel van het boek van perspectief gewisseld wordt, is de echte hoofdpersoon Vera. Vera is niet een heel innemende persoonlijkheid. In een recensie van de novelle wordt ze als volgt omschreven:

“Vooral de hoofdstukken waarin het gezin [centraal] staat zijn sterk. We volgen Vera van Dyck, moeder van Peter, vrouw van Walter. Tot die bewuste dag in de zomer van 1989. Vera krijgt te horen dat haar man haar wil verlaten voor de veel jongere Carla. Ze is een vrouw zoals we ze vaker aantreffen in het oeuvre van Lanoye. Een vleugje ironisch, bij vlagen onevenwichtig, soms vals, wat wraakzuchtig en liefhebber van drama.” (Bart Temme, <http://www.tzum.info/2012/03/recensie-tom-lanoye-heldere-hemel/>)

In deel 2 van *Heldere hemel* laat Vera alle sloten van haar huis vervangen. De slotenmakers begrijpen meteen wat er aan de hand is (*Heldere hemel*, p.15): “Hun meewarige blik was haar niet ontgaan. Zo zou ze dus voortaan te boek staan. Verlaten vrouw, wraakzuchtige ex. Het zij zo.” Haar man, Walter, heeft haar in een heel kort telefoongesprek om half zes ’s morgens verteld dat hij al een jaar lang een verhouding heeft met een zekere Carla, die de leeftijd heeft van hun zoon. Hoewel dit voor Vera als een volslagen verrassing lijkt te komen – “De dronkemansbekentenis van haar man, directeur van een landmetersbureau, had Vera getroffen uit het niets” (*Heldere hemel*, p.15) – geeft ze toe dat het huwelijk eigenlijk al jaren niet veel meer om het lijf had: geen ruzie en geen seks. Haar wraakzucht – “Al moest ze er een reeks processen om voeren die hen allebei zou ruïneren, ze zou Walter treffen waar ze hem het meest pijn kon doen” (*Heldere hemel*, p.17), haar felheid – “Allemaal, had ik gezegd!” beet ze de jongen toe (*Heldere hemel*, p.17) – en het feit dat ze, al is het voor het eerst in tien jaar, ’s morgens whisky begint te drinken – “Ze koos de duurste van de flessen uit. Zijn flessen. Zijn hobby” (*Heldere hemel*, p.17) – maken haar niet direct een sympathieke hoofdfiguur met wie we ons graag willen identificeren.

De variatie aan personages en perspectieven in *Heldere hemel* maakt dat het relatief lang duurt voor je als lezer het gevoel krijgt meegenomen te worden in het verhaal. Dat verandert volgens ons in deel 4, om precies te zijn met de passage die geschreven is in de tweede persoon, verwijzend naar de hoofdpersoon van de novelle, Vera. De passage in de tweede persoon duurt van pagina 47 tot pagina 51. Het slot is als volgt:

Al na een minuut zit je te kokhalzen. Het glas kriebelt in je handen. Mijn God, denk je, wat moet die arme Walter doen om dit kind tot zwijgen te brengen? Haar kussen? Zich doen pijpen? Allebei? Geen wonder, denk je – verbaasd over je eigen cynisme – dat ze gezwollen lippen heeft.

Het was een monumentale vergissing om haar binnen te laten. (Heldere hemel, p. 51)

Daarna gaat deel 4 verder met een gesprek tussen Vera en Carla, naar wie beiden weer verwezen wordt in de derde persoon, al blijf je als lezer de dingen nu zien vanuit het perspectief van Vera. In de recensies over *Heldere hemel* wordt vaak verwezen naar deze ontmoeting tussen Vera en Carla in deel 4, zoals hieronder:

“Het best is Lanoye in de dramatische Kooigemse passages, meer bepaald in de dialogen tussen de bedrogen echtgenote en het nieuwe speeltje van manlief.”
(Frank Hellemans, <http://www.knack.be/nieuws/boeken/nieuws/nieuwe-tom-lanoye-is-aardige-toevalstreffer/article-4000061824732.htm>)

“Maar het gaat zo snel (op zo weinig bladzijden, het inherente probleem van het Boekenweekgeschenk) dat het niet als iets wezenlijks beklijft. Dat beklijven doet Heldere hemel pas in de vlammeende dialoog tussen de bedrogen Vera en de bedriegster Carla, die de helft van de novelle in beslag neemt.”

(Joost de Vries, <http://www.groene.nl/commentaar/2012-03-13/tom-lanoye-schrijft-boekenweekgeschenk-2012>)

“(...) de ontmoeting tussen Vera en haar jonge rivale Carla is adembenemend, evenals Vera's wanhoop in contrast tot Peters laconieke houding. In die scènes krijg je niet de indruk naar zetstukken te kijken die zich moeten voegen naar de vertelconstructie” (Jeroen Vullings, <http://www.vn.nl/boeken/recensie/de-wereld-van-de-pauw/>)

Ondanks de beperkte omvang van het Boekenweekgeschenk en ondanks de veelheid aan personages, wordt de lezer blijkbaar toch gegrepen door het verhaal, zo blijkt uit de recensies. De passage in het begin van deel 4, die geschreven is in de tweede persoon, meer nog dan de lange dialoog tussen Vera en Carla die erop volgt, speelt hierin wellicht een essentiële rol. Als we onze bevindingen van het experiment mogen generaliseren, dan kunnen we zeggen dat het gebruik van de tweede persoon de identificatie van de lezer met Vera versterkt. Vanaf dat moment gaat de lezer zich (meer) identificeren met Vera, wat duurt tot het einde van het boek, ook als er daarna weer wordt overgeschakeld op de derde persoon.

6. Conclusies

Het voornaamwoord van de tweede persoon is flexibel in gebruik. In gesproken Nederlands wordt het slechts in iets meer dan de helft van de gevallen deiktisch gebruikt om naar de toehoorder te verwijzen. In literair werk kan een voornaamwoord van de tweede persoon gebruikt worden om naar de verteller of een personage te verwijzen. Door het gebruik van een voornaamwoord van de tweede persoon wordt de toehoorder of lezer 'aangesproken', zelfs wanneer het voornaamwoord niet naar de aangesprokene verwijst. Dit lijkt in gesproken taal het effect te hebben dat het voornaamwoord van de tweede persoon meer empathie oproept dan andere voornaamwoorden. Ook in de literatuurwetenschap is gesuggereerd dat lezers zich sneller identificeren met een verteller of personage in de tweede persoon dan in de eerste of derde persoon. Om de invloed van grammaticale persoon op identificatie met een personage te testen, hebben we een experiment opgezet en uitgevoerd waarin we proefpersonen een kort verhaal lieten lezen, geschreven in de eerste of tweede persoon. Uit de resultaten bleek dat de proefpersonen zich inderdaad meer identificeerden met een hoofdpersoon in de tweede dan in de eerste persoon. We vonden geen relatie tussen grammaticale persoon en de mate van sympathie voor het personage. Wij denken daarom dat het gebruik van de tweede persoon, zoals in het begin van deel 4 van de novelle *Heldere hemel*, een belangrijke bijdrage kan leveren aan de mate van identificatie van lezers met verhaalpersonages en daarmee ook aan de meeslependheid van een verhaal en de waardering ervoor.

Verder onderzoek is nodig om ook een vergelijking met de grammaticale derde persoon te kunnen maken en ook om de relatie tussen identificatie en sympathie nader te bepalen.

Bibliografie

- Appel, R. (1993) Niet alleen voetballers gebruiken vaak “je” als ze “ik” bedoelen. In: J. ten Thije (ed.), “Waar komen de juiste ideeën vandaan?” Opstellen over taal, wetenschap en maatschappij. Feestboek voor Gerard Hubers, pp. 95-99. Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam.
- Auwers, J. van der, V. Gast & J. Vanderbiesen (te verschijnen). Human impersonal pronoun uses in English, Dutch and German. *Leuvense Bijdragen*.
- Bennis, H., L. Cornips & M. van Oostendorp (2004) *Verandering en verloedering: normen en waarden in het Nederlands*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Blok, W. (1970) Over hij-, ik- en vooral, jij-romans. *Studia Neerlandica* 1, 1-25.
- Dancygier, B. (2012) *The language of stories. A cognitive approach*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fludernik, M. (1994) Second-person narrative and related issues. *Style* 28, 281-311.
- Graaf, A. de (2010) *Narrative persuasion: the role of attention and emotion*. Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Graaf, A. de, H. Hoeken, J. Sanders & H. Beentjes (2012) Identification as a mechanism of narrative persuasion. *Communication Research* 39, 802-823.
- Hoeken, H. (2009) Narratieve evidentie, levendigheid en overtuigingskracht. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 31, 169-184.
- Hoop, H. de & L. Hogeweg (in prep.) The use of second person pronouns in a literary work. Manuscript, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hoop, H. de & S. Tarenskeen (2012) It's all about you in Dutch. Manuscript, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hyman, E. (2004) The indefinite you. *English studies* 85, 161-176.
- Laberge, S. & G. Sankoff (1979) Anything you can do. In: T. Givón (ed.) *Discourse and syntax*, pp. 419-440. Academic Press, New York.
- Malamud, S. (2012) Impersonal indexicals: one, you, man, and du. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 15, 1-48.
- Perez, A. & Y. Tobin (2009) Difficulties of translation from Israeli Hebrew to American English: An analysis of pronouns and power relations in interview with bus drivers who experienced terror attacks. *Graduate Journal of Social Science* 6, 86-107.
- Ryan, M.-L. (2001) *Narrative as virtual reality*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Sanders, J. & G. Redeker (1996) Speech and thought in narrative discourse. In: G. Fauconnier & E. Sweetser (eds.) *Spaces, worlds and grammar*, pp. 290-317. University of Chicago Press, Chicago.
- Schofield, D. (1998) The second person: a point of view? The function of the second-person pronoun in narrative prose fiction. Proefschrift, Deakin University, Geelong, Australia.
- Siewierska, A. (2004) *Person*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tarenskeen, S. (2010) From you to me (and back). The flexible meaning of the second person pronoun in Dutch. Masterscriptie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Wechsler, S. (2010) What ‘you’ and ‘I’ mean to each other: person indexicals, self ascription, and theory of mind. *Language* 86, 332-365.

Bijlage 1 – verhaal in de *ik*-vorm

Kater

Terwijl ergens in het station op een fluitje wordt geblazen stap ik de AH To Go binnen. Drinkyoghurt, dat is wat ik nodig heb. Gisteravond was het weer zo'n avond. Kars, Ron, Tycho, de hele club was er. Man, wat heb ik een kater.

Voor de kassa staat een rij. Ik kijk naar de biertjes achter de toonbank. Ik zou er ook wel weer een lusten, maar ik moet echt mijn trein halen. Deze dag moet niet ook al in het honderd lopen.

Gisteravond duwde Kars iemand. Hij dacht dat het Ron was, zei hij. Hij duwde voor de gein. Die ander was Ron niet en hij kon de lol er niet van inzien. We zijn eruit gezet. Het was al bijna sluitingstijd, maar kut was het zeker.

Het kassameisje houdt haar hand uitgestoken. Ik geef de drinkyoghurt. Ze scant hem en noemt een prijs. Ik hou mijn pinpas omhoog. Ze knikt.

In de stationshal kijk ik op de klok. Nog negen minuten, dat haal ik makkelijk. Naast me pliept het paaltje van de ov-chipkaart. Oja. Ik check ook in en loop naar het perron.

Toen we gisteravond buiten stonden hebben we nog een tijd voor de deur gezeten. Tycho wilde naar huis, maar Kars was te boos en aangeschoten om mee te krijgen. Na een half uur heb ik een taxi gebeld. Het meisje waar ik een oogje op had heb ik niet meer buiten zien komen.

De drinkyoghurt doet goed. Misschien is het gewoon het idee, dat drinkyoghurt helpt tegen katers, maar daardoor helpt het wel, daar gaat het om. Ik kijk op de klok. De trein komt zo.

Vanaf de roltrap zie ik twee bekende gezichten aan komen lopen. Het duurt even, maar dan merk ik dat het het meisje van gister is. Wat een toeval. Ik wil weer naar haar knipogen, zoals gisteravond, maar dan zie ik dat ze hand in hand met iemand loopt. Het is de jongen die Kars duwde.

De jongen herkent mij ook.

'Ha, jij hier?' roept hij, met een gezicht of hij net een potje voetbal van me gewonnen heeft.

'Ja, ik ja,' zeg ik. In de verte hoor ik de trein aankomen. Het meisje zegt niets.

'Zo gewonnen zo geronnen,' zegt de jongen. 'Nu heb ik beet.' Hij knijpt in de billen van het meisje. Ze weet niet wat ze moet en gaat een beetje achter hem staan.

Er knapt iets. Ik grijp hem vast en trek hem naar me toe. Het meisje stapt weg en gilt. De trein dendert het station binnen. Ik duw de jongen naar achter, het spoor op. Er klinkt een keiharde toeter en iedereen gilt. Hij zal wel dood zijn.

Bijlage 2 – verhaal in de *je*-vorm

Kater

Terwijl ergens in het station op een fluitje wordt geblazen stap je de AH To Go binnen. Drinkyoghurt, dat is wat je nodig hebt. Gisteravond was het weer zo'n avond. Kars, Ron, Tycho, de hele club was er. Man, wat heb je een kater.

Voor de kassa staat een rij. Je kijkt naar de biertjes achter de toonbank. Je zou er ook wel weer een lusten, maar je moet echt je trein halen. Deze dag moet niet ook al in het honderd lopen.

Gisteravond duwde Kars iemand. Hij dacht dat het Ron was, zei hij. Hij duwde voor de gein. Die ander was Ron niet en hij kon de lol er niet van inzien. We zijn eruit gezet. Het was al bijna sluitingstijd, maar kut was het zeker.

Het kassameisje houdt haar hand uitgestoken. Je geeft de drinkyoghurt. Ze scant hem en noemt een prijs. Je houdt je pinpas omhoog. Ze knikt.

In de stationshal kijk je op de klok. Nog negen minuten, dat haal je makkelijk. Naast je pliept het paaltje van de ov-chipkaart. Oja. Je checkt ook in en loopt naar het perron.

Toen jullie gisteravond buiten stonden hebben jullie nog een tijd voor de deur gezeten. Tycho wilde naar huis, maar Kars was te boos en aangeschoten om mee te krijgen. Na een half uur heb je een taxi gebeld. Het meisje waar je een oogje op had heb je niet meer buiten zien komen.

De drinkyoghurt doet goed. Misschien is het gewoon het idee, dat drinkyoghurt helpt tegen katers, maar daardoor helpt het wel, daar gaat het om. Je kijkt op de klok. De trein komt zo.

Vanaf de roltrap zie je twee bekende gezichten aan komen lopen. Het duurt even, maar dan merk je dat het het meisje van gister is. Wat een toeval. Je wil weer naar haar knipogen, zoals gisteravond, maar dan zie je dat ze hand in hand met iemand loopt. Het is de jongen die Kars duwde.

De jongen herkent jou ook.

'Ha, jij hier?' roept hij, met een gezicht of hij net een potje voetbal van je gewonnen heeft.

'Ja, ik ja,' zeg je. In de verte hoor je de trein aankomen. Het meisje zegt niets.

'Zo gewonnen zo geronnen,' zegt de jongen. 'Nu heb ik beet.' Hij knijpt in de billen van het meisje. Ze weet niet wat ze moet en gaat een beetje achter hem staan.

Er knapt iets. Je grijpt hem vast en trekt hem naar je toe. Het meisje stapt weg en gilt. De trein dendert het station binnen. Je duwt de jongen naar achter, het spoor op. Er klinkt een keiharde toeter en iedereen gilt. Hij zal wel dood zijn.